

ABDULLA QODIRIY ASARLARIDA QO‘LLAGAN MAQOLLAR VA ULARNING TAHLILI

Baratova Marg‘uba Komiljon qizi

Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya: *Xalq og‘zaki ijodining yorqin namunasi bo‘lgan maqollar badiiy asarlarda ham unumli qo‘llanadi. Ular badiiy asarda turli ma‘no-mazmunni ifodalash uchun ishlatiladi. Ushbu maqolada Abdulla Qodiriyning kichik hajmli asarlarida foydalangan maqollari xalq og‘zaki ijodida berilgan maqollarning asl ko‘rinishi bilan qiyosiy tadqiq qilinib, o‘rganib chiqiladi. Ularning badiiy matndagi ma‘nosi va funksiyasi tahlil qilinadi. Abdulla Qodiriy asarlarida qanday xalq maqollardan foydalanganini ko‘rib chiqamiz.*

Kalit so‘zlar: *maqol, hikoya, sarlavha, yakun, o‘z ma‘nosi, ko‘chma ma‘no, kinoya, Abdulla Qodiriy.*

KIRISH

Xalq og‘zaki ijodining eng qadimgi va eng qisqa namunasi bo‘lgan maqollar badiiy adabiyotning nasriy asarlarida ham keng qo‘llanadi. Maqolada o‘zbek buyuk adibi Abdulla Qodiriyning kichik hajmli nasriy asarlari, ya‘ni hikoya va feletonlarida foydalangan maqollar tahlil qilinib, ularning yozuvchi ijodida tutgan o‘rni muhim ekanligini ko‘rish mumkin. Adib maqollarni asar tilining uslubi uning kimga tegishli ekanligini aniqlab turib shularga mos bo‘lgan maqollarni qo‘llaydi. Ilmli kishi (Kalvak Maxzum) va omi odam (Toshpo‘lat tajang va boshqalar) tilidan aytilgan maqollar bir-biridan farq qiladi. Maqollardan foydalanish orqali yozuvchi o‘z fikrini qisqa-lo‘nda, tushunarli va ta‘sirli qilib bayon qilishga erishadi. Yozuvchi birgina maqol orqali butun bir voqeani izohlashga erishadi. Maqollardan achchiq kinoya maqsadida, yoki yengil kulgu qilish uchun foydalanadi. Yozuvchi deyarli har bir asarida maqollardan unumli foydalanishga harakat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Abdulla Qodiriy yozgan asarlarning barchalarida o‘zbek xalq maqollari qatnashgan. Masalan: “Baxtsiz kuyov” tragediyasida, “Tinch ish”, “Juvonboz” hikoyalarida, “Bozor surishtirmaydir” va “Kula-kula o‘lasan” kichik feleto‘nida, “Otam va Bolshevik” (kulgulik), “Tilak”, “Ko‘mak ” uyushmasiga onalar maqolasida, “Dardi yo‘q – kesak, ishqi yo‘q – eshak” kichik hikoyasida, hamda “Kelinni kelganda ko‘r, sepini yoyganda ko‘r” nomli maqolasida foydalangan maqollarni xalq og‘zaki ijodida aslida qanday ma‘no mazmunga egaligini tahlil qilib chiqamiz.

Abdulla Qodiriyning “Baxtsiz kuyov” tragediyasi (sahna asari- Turkiston maishatidan olingan to‘rt pardalik fojea) da asarning bosh qahramoni kuyov bo‘lmish 25 yoshli Solih ismli yetim bolaga otasining do‘sti bo‘lgan Fayziboyning qizini

unashtirish uchun uning amakisi Abdurahim va ellikboshi bilan birga boradilar. Kelin bo'ladigan qiz 16 yoshli Rahima. Sep oldi-berdilari haqida gap keta turib domla-imom (Abdurahimga qarab): Siz xo'p deyabering, bundaqangi yaxman deb o'lturmang, to'yg'a ketkan oqchani Xudo o'zi yetkazadur, qarzdor bo'lsa, bo'lar. Qarz uzilar, xotun yonga qolar, degan so'z bor. Ellikboshi qayog'dagi bo'lmagan so'zlarni gapurib, sizni sustlanturib qo'ydilar. Ul kishining so'zini qo'yabering. To'yg'a ketkan oqchani Xudo o'zi yetkazadur – xalqimizda to'yga qush qanotini yozibdi, To'yning boshi boshlanguncha degan naql bor. Biron kim to'y qilmoqchi bo'lsa-yu, yetarli mablag'i bo'lmasa, tashvishlanmasligi uchun yaqinlari shu iborani ishlatadilar. Qarz uzilar, xotun yonga qolar – Qarz ol-da, xotin ol, qarzdor qarzin olar, xotin Abdurahim:- Ey, ahmoq ekansan-ku, yaramas gaplarni gapirma. Fotiha xudoning muhri, debdurlar, fotihadan qaytsang kishini fotiha uradur, “Keyingi pushmon jonga dushman” degandek, bir kasalg'a yo'luqib, keyin pushaymon bo'lib yurma... “Keyingi pushmon jonga dushman”- bilmasdan, oxirini o'ylamasdan avval biron ish bajarib bo'lib, so'ng uning oqibatidan qattiq pushaymon bo'lganda, ko'pincha bunday natijani to'g'irlab yoki o'zgartirib bo'lmasligida ishlatiladigan maqol o'z ma'nosida foydalanilgan. Solih va Rahimaning vafotidan so'ng uylarida barcha kishilar jam bo'lgan vaqtda ellikboshi kelin bo'lmishning otasiga qarata: - Endi sizga Xudo sabr bersin. Yig'ining foydasi yo'q. Har narsa qildingiz, o'zingizg'a qildingiz, o'z oyog'ingizg'a bolta urdingiz. O'z oyog'ingizg'a bolta urdingiz o'z oyog'ingga o'zing bolta urma, o'zing turgan shohni kesma kabi variant bo'lib, o'ziga o'zi zarar yetkazuvchi insonga nisbatan aytiladi. Bu yerda orzu-havas deb qizi va kuyovidan ayrilgan otaga nisbatan aytiladi. Bu yerda otaning qilmishini, orzu-havas doim ham yaxshilikka olib bormasligi tana qilib aytiladi. “Tinch ish” hikoyasida Domla Sharif Oxundning mansabga ko'tarilishi va yana bir parcha qog'oz bilan undan tushirilib, siyosatdan qo'lini yuvib, tinchgina imomgarchilikka o'tgani hikoya qilinadi. Oxundning buyruqni ochib ko'rayotgan paytda bir parcha qog'oz haqida shunday deyiladi: “Meni ko'rma, ham kuyma!” degandek bo'lib, o'z-o'zidan shaldiramasdan buklanib ketadi. “Meni ko'rma, ham kuyma!” – ko'rmoq boru, yemoq yo'qqa ya'qin ma'noda ishlatilgan maqol bo'lib ko'rib qolsa, olgisi keladi lekin qo'li yetmaydi. Shuning uchun ko'rmayin ham, kuymayin ham, deb aytiladi. “Juvonboz” hikoyasida savdogarning yolg'iz o'g'li Sa'dulla yaqin o'rtog'i Rahimjon bilan bog'da mehmonlariga taom keltirib, dasturxon yozadilar. Rahimjon Mehmonlarga musallas quyib beradi. Chapani yigitlar “Xo'b o'tkur bo'libdi-da, hozirim-huzurim”, deb mayni simirib ichadilar. Hozirim- huzurim (Bir kunlik huzuringga uchma, Bir kunlik huzur, ertangi rohatni buzur) faqat hozirgi, bugungi rohatini, huzur-halovatinigina o'ylaydigan, ertangi kunini o'ylamaydigan, keyin keladigani bilan ishi bo'lmaydigan odamlarga kinoya tarzida aytiladi.

“Bozor surishtirmaydir” kichik felyetonida: hikoya qiluvchi tilidan, Har kim bo'lsa ham o'tmas matohini o'tkurib qolsin. Vaqt kelur, bozor kasod bo'lur, xalq molning yaxshisini tilar, har kasbda haqiqiy ustalargina qolur, boshqalar o'z chorug'ini sudrar va

sudrashga majbur bo'lar. Shungachi o'rtoq, tishni-tishga qo'yib, damni ichga olib, tinchkina yurmoq kerak! Ammo hozir bozor surishtirmaydir! Toshka yomg'ur kor qilmaydir! Toshka yomg'ur kor qilmaydir – aslida tomchi toshni teshadi, tomchiga tosh chidamas shaklida bo'lib asarda teskari qo'llanib, ma'no kuchaytirilgan. Bular bilan “G'am-qayg'uning katta-kichigi bo'lmaydi. Oz-ozdan bo'lsa ham, kishini asabini buzib, ich-etini kemirib, umrini “egovlab”, axiri adoyi-tamom qiladi”, demoqchi. Boshqa yomg'ur kor qilmaydir! Bu maqolni o'zgartirish o'rqali muallif butunlay boshqa jarayonni izohlamoqchi. Aslini olib qaraganda, tomchi tomchilagini sayin toshni teshishi kerak lekin yozuvchi shunday bir davrni tasvirlamoqdaki, hatto yomg'ir ham toshga ta'sir eta olmaydi.

XULOSA

Maqollar xalqning ma'naviy mulki bo'lib, xalq badiiy asarlarida turli maqsadlarda foydalaniladi. Abdulla Qodiriy xalq maqollarini o'z asarlarida unumli ishlatib, ularning purhikmat va purma'no fazilatidan foydalanib, o'quvchi e'tiborini jalb qilishga erishadi. Yozuvchi maqolni ba'zan o'z asl holicha, ba'zan butunlay o'zgartirib o'z badiiy asarlarida qo'llab, ularning ta'sirchanligini, badiiyligini oshiradi. Asarda berilgan maqollar voqealarni ommaga yetkazishga xizmat qiladi. O'quvchini xalqqa yaqinlashtirishga erishadi. O'quvchi asarga o'z qadrini kabi munosabatda bo'lishiga erishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.Qodiriy “Diyori bakr”, Toshkent, Yangi asr avlodi, 2007-yil
2. Mirzayev T. “O'zbek xalq maqollari”. –Toshkent: 2003.
3. O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq 2012.
4. O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at Nashriyoti, 1978.
5. O'zbek xalq maqollari. II tomli. – Toshkent: O'zbekiston fan nashriyoti, 1988.